

AZ AMERIKAI IRODALOM
MAGYAR TANTERVEKBEN:
KÁNONOK, KIHÍVÁSOK, ÚJ TÖRTÉNETEK¹

Az utóbbi évtizedekben az amerikai irodalom oktatása egyetemeinken következetesen és jelentősen átalakult. Korábban egy tömör, „klasszikus”, eurocentrikusnak mondható kánonhoz igazodott. Ma már olyan hangok és művek felé nyit, amelyek egykor marginálisnak számítottak, vagy egészen ismeretlenek voltak. Nem pusztán arról van szó, hogy új szerzők jelentek meg a kánonban. A változás egy radikális újragondolás eredménye, amely az irodalom céljának, közönségének és intézményes kereteinek átalakulásában gyökerezik. Amint Alvin Kernan irodalomtörténész fogalmaz: az irodalom nem időtlen tárgy, hanem társadalmi intézmény, egy olyan rendszer, amely a körülötte változó társadalommal együtt alakul.² E változás történetét talán semmi sem meséli el olyan érzékletesen, mint kurzustematikáink, antológiáink és olvasmánylistáink.

Azt a többé-kevésbé stabil kánont, amelyet magam is megismerem – előbb olvasóként, majd egyetemi hallgatóként és oktatóként –, hosszú ideig egyfajta konszenzus övezte. A szakmán belül és azon kívül is körvonalazódott egy közös kép arról, hogy mit tekintünk amerikai irodalomnak, illetve kiket tartunk reprezentatív szerzőknek. Az irodalom iránt érdeklődő ismerőseim világában rendre előkerült John Steinbeck és Ernest Hemingway neve, időnként William Faulkneré is. Bár a szakmai kánon már az 1970-es és 1980-as évek során megmozdult, a változás jelei a tágabb olvasóközönség számára leginkább az 1990-es évek során váltak érzékelhetővé. Toni Morrison 1993-as Nobel-díja szimbolikusan is megerősítette azt a folyamatot, amelynek során az amerikai irodalom átértelmeződött. Egyre gyakrabban bukkant fel Morrison, Bret Easton Ellis, Cormac McCarthy vagy Jennifer Egan neve. Mások, például Leslie Marmon Silko, Louise Erdrich, Sandra

¹ A tanulmány szakmai lektora Tóth Zsófia Anna.

² KERNAN 1982: 6.

Cisneros vagy Daniel Mason műveit hiába keressük a frissen lefordított könyvek között.

Az itt bemutatott változások, az amerikai irodalom oktatásában bekövetkezett hangsúlyeltolódások, kánonformálódási folyamatok és tematikus átrendeződések részben személyes tapasztalataimon, részben pedig kollégáimmal való rendszeres szakmai eszmecsereken alapulnak. Szakmai pályafutásom az 1990-es években indult, és azóta is aktívan részt veszek az amerikai irodalom oktatásában. Az évek során különböző szinteken – alap- és mesterszakon, illetve a doktori képzésben – tartottam amerikanisztikai előadásokat és szemináriumokat. Az alább elmondottak tehát egyetlen egyetemi oktató tapasztalatainak lenyomatai, így értelemszerűen nem lehet teljes a kép. Azonban tanúja, részese és talán alakítója is lehettem azoknak a változásoknak, amelyekbe most betekintést nyújtok.

A szerzők és művek laza, mégis tartós hálózata, amelyet amerikai irodalmi kánonnak nevezünk, és amelyhez az oktatás és az irodalomkritikai közbeszéd évtizedeken keresztül igazodott, soha nem volt állandó vagy mozdulatlan. A 20. század közepére azonban már viszonylag világos körvonalakkal rendelkezett, különösen az egyetemi tananyagokban. T. S. Eliot modernista esztétikája, amely az irodalmat az „örök” és szervesen fejlődő hagyomány részének tekintette, elvi alapul szolgált a válogatáshoz. F. O. Matthiessen 1941-ben megjelent, *American Renaissance (Amerikai reneszánsz)* című monumentális monográfiája meg is nevezte a 19. század közepének legjelentősebb íróit – Ralph Waldo Emerson, Henry David Thoreau, Nathaniel Hawthorne, Herman Melville és Walt Whitman –, akik ettől kezdve a nemzeti irodalmi kánon középpontjába kerültek.³ Ezzel párhuzamosan, az 1930-as és az 1960-as évek között az új kritika irányzata, különösen Cleanth Brooks, Robert Penn Warren és John Crowe Ransom, a Vanderbilt Egyetem oktatói, didaktikai szempontból is megerősítették ezt a kánont. Az úgynevezett „szoros olvasás” módszertana, a formai és morális összetettség kidomborítása, valamint az irodalmi szövegek önálló, kontextustól független értelmezése mind hozzájárultak ahhoz, hogy az amerikai irodalom tanítása hosszú ideig e viszonylag homogén értékrendre épüljön. A kánon 1960-as és 1970-es

³ MATTHIESSEN 1941.

években megfogalmazódó kritikája, majd az 1980-as és az 1990-es évek fordulóján kibontakozó „kánonháborúk” ezt az örökséget kérdőjelezték meg. A viták hatása nemcsak az amerikai egyetemeken volt érzékelhető, hanem idővel a nemzetközi – ezzel együtt a magyar – irodalomoktatásban is átalakulásokat indított el. E változások határozták meg először egyetemi tanulmányaimat, majd oktatási gyakorlatomat.

A KÁNON HATÁRVIDÉKEI

A második világháborút követő két évtizedben az amerikai irodalom tanítása egy olyan kánonhoz igazodott, amelynek stabilitását egyfajta intézményi kompromisszum biztosította. Giles Gunn és Stephen Greenblatt ezt a korszakot „kényelmetlen szövetségként” írják le: a két világháború közötti, hagyományosan történeti szemléletű oktatás és az új kritika formalista, apolitikus módszertana együttesen határozta meg a tananyagszervezés alapelveit.⁴ A művek kronologikus korszakokba rendezése és a szövegközpontú, szoros olvasáson alapuló elemzés párhuzamosan volt jelen a kurzusokon, így biztosítva a történeti lefedettséget és az esztétikai értékek hangsúlyozását. Ez az oktatási modell egészen az 1960-as évek végéig fennmaradt, amikor új olvasási és értelmezési elvek kerültek előtérbe. A polgárjogi mozgalmak, a feminizmus, a vietnámi háború elleni tiltakozás, valamint a marxista kultúraelmélet hatására egyre többen kérdőjelezték meg azt a kritikai gyakorlatot, amely az irodalmi művet társadalmi kontextusától független objektumként kezelte. Margery Sabin „forradalmi fordulatként” emlékszik vissza erre az időszakra, amikor az Egyesült Államok politikai és társadalmi tiltakozó mozgalmai, az Európából érkező elméleti irányzatokkal szövetkezve, „megtörték az angol–amerikai irodalomkritika egyeduralmát”.⁵

Mindez nemcsak a kánon összetételét érintette, hanem az oktatás szerkezeti és módszertani alapelveit is átalakította. A hagyományos, kronológiai alapú kurzusok, amelyek a „nagy szerzők” és „kiemelt művek” köré szerveződtek, fokozatosan háttérbe szorultak. Helyüket olyan tematikus,

⁴ GUNN–GREENBLATT 1992: 2.

⁵ SABIN 1982: 91.

problémacentrikus megközelítések kezdtek átvenni, amelyek a kánont kritika tárgyának tekintették. Megjelentek a versengő elméleti irányzatok – feminizmus, dekonstrukció, marxizmus, posztkolonializmus –, amelyek az irodalmi szövegek jelentését nem tekintették örök érvényűnek, hanem társadalmi és politikai beágyazottságukat vizsgálták. Egyre világosabbá vált az is, hogy nem lehet, és nem is kell, „mindent megtanítani”. Az egyetemi oktatásnak nem egy rögzített, kimerítő ismeretanyagot kell közvetítenie, hanem kritikusan, esztétikai és gondolati érzékenységgel kell közelítenie az irodalmi szöveghez. Az Egyesült Államok felsőoktatásában a kánon újragondolása és az elméleti megközelítések beépülése már az 1960-as évek végén megkezdődött. Azonban Kelet- és Közép-Európába a változások késve és töredezett módon, illetve nem közvetlen formában jutottak el. A paradigmaváltás első jeleit irodalmi művek fordításán, tankönyvek kiadásán és egyéni tanári kezdeményezéseken keresztül vehettük észre. Ennek egyik példája a magyarországi tantervi hagyomány, amelyben még az 1980-as évek végén is erősen jelen volt egy korábbi kánon strukturális nyoma.

Az amerikai irodalmat tanulmányozó diákok és az érdeklődő magyarországi olvasóközönség évtizedeken át Országh László 1967-es *Az amerikai irodalom története* című munkájára támaszkodhatott. Ez a monográfia, minden tudományos érdeme és kivételes alapossága mellett, egy stabil, eurocentrikus és formalista kánont közvetít. Szerkezetét történeti szempontok határozzák meg, hangsúlya a 19. század irodalmára helyeződik. A századforduló és a 20. század irodalmának tárgyalása műfajközpontú, és a tárgyalt időszak értelemszerűen az 1960-as évek közepéig tart. A könyv Virágos Zsolt átdolgozásában 1997-ben újra megjelent.⁶ Ebben a bővített kiadásban a második világháború utáni irodalmat tárgyaló zárófejezet megújult és jelentősen kibővült: a terjedelem csaknem felét teszi ki. Virágos nemcsak naprakészé tette a 20. század második felének irodalomtörténetét, hanem közvetítette azokat az elméleti és társadalmi változásokat is, amelyek az amerikai tananyag újrendeződését meghatározták. Úgy gondolom, hogy *Az amerikai irodalom története* 1997-es, megújult kiadása jó érzékkel válaszolt az amerikai kánonrevízió folyamataira, és összehangolta azokat

⁶ ORSZÁGH–VIRÁGOS 1997.

a magyarországi irodalomtanítás igényeivel. Egyetemi oktatóként Virágos megtette az első, meghatározó lépést, amely később hozzájárult az amerikai irodalom hazai kánonjának jelentős kibővítéséhez.

Mielőtt rátérnék arra, hogyan vált mindez az 1990-es évek közepével kezdődően tantermi gyakorlattá, érdemes visszatekintennem arra az időszakra, amikor egyetemi hallgatóként először találkoztam az amerikai irodalom változó képével, jóval azelőtt, hogy az új szempontok a tananyagban is megjelentek volna. Az 1980-as évek elején, a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem magyar–angol szakán folytatott tanulmányaim során még a „régikánon” uralta a tantervet. A kétkötetes *Norton Anthology of American Literature* első kiadása, amelyhez hozzájutottunk, egyértelműen a klasszikus, eurocentrikus szerzőket helyezte előtérbe.⁷ A korai amerikai irodalom kurzustematikáin a gyarmati korszak puritán történet- és önéletrajzírói, illetve a felvilágosodás megkerülhetetlen gondolkodója, Benjamin Franklin szerepeltek. A 19. század jelentős írói közül Edgar Allan Poe, Nathaniel Hawthorne, Ralph Waldo Emerson és Henry David Thoreau és Mark Twain műveivel foglalkoztunk. A nőírók közül csak Emily Dickinsont ismertük meg, Margaret Fullert és Edith Whartont nem. James Fenimore Cooper és Harriet Beecher Stowe lefordított regényei kamaszkori olvasmányaink voltak, ám egyetemi tanulmányaink során nem találkoztunk velük. A 20. századi irodalommal foglalkozó kurzusok a századközép modernizmusánál álltak meg. William Faulkner, Scott Fitzgerald és Ernest Hemingway több regénye szerepelt a tantervünkben, ám a költészetet csak Robert Frost és Carl Sandburg képviselték.

A Norton-antológia két kötete azonban már túlmutatott a klasszikus kánonon. Megtaláltuk bennük régi ismerőseinket, Stowe-t és Coopert. A válogatás előrevetítette azokat a szerzőket és témákat, amelyek később szerves részeivé váltak az irodalomtörténeti előadásoknak és szemináriumoknak: a „fekete” költőnő, Phillis Wheatley verseit, amelyekben a megszólaló én megrázó élettapasztalatát higgadt hang és letisztult formák szorítják fegyelmet, neoklasszicista keretbe; Mary Rowlandson fogságnarratíváját, egy puritán anya megpróbáltatásainak szövedékét, amely bepillantást enged

⁷ GOTTESMAN et al. 1979.

egy őslakos „indián” közösség mindennapi életébe is; Frederick Douglass önéletrajzát, a rabszolgaság intézményének érzékenyen, de sebészi pontossággal feltárt anatómiáját. Az 1980-as évek Romániájának érdeklődő angol szakos diákjai akár meg is sejtették volna egy árnyékkánon létezését, amelynek szerzői csak arra várnak, hogy előléphessenek és találkozzanak az olvasók új nemzedékével. Azonban a kanonizáció szempontjairól, illetve a kánonbővítés folyamatáról ekkor még semmit sem tudtunk. Visszatekintve világos, hogy tantervünk egy szűk, formalista kánonhoz igazodott, amelyet az újabb irodalom, a társadalmi szempontok és kritikai elméletek még nem érintettek meg. Ez a tapasztalat azonban nem csak a hiányokon keresztül formált. A szoros olvasás heurisztikus gyakorlata szemléletformáló volt, és elég rugalmas ahhoz, hogy szakmai olvasókként készen álljunk több, más típusú és új elméleti keretekbe illeszkedő művek befogadásához.

A találkozás az amerikai irodalom új kánonjával számomra már Magyarországon, doktori tanulmányaim idején történt meg, az 1990-es évek elején. Megismerkedtem Virágos Zsolt, Sarbu Aladár, Bollobás Enikő és Abádi Nagy Zoltán 1970-es és 1980-as években megjelent amerikanisztikai monográfiáival.⁸ Ugyanekkor jutottam hozzá a *Norton Anthology of American Literature* 1989-es kiadásához, amely a korábbi válogatásokhoz képest jelentős szemléletváltást képviselt.⁹ Megjelentek benne afrikai-amerikai, női és más, korábban marginalizált szerzők, valamint az 1945 utáni amerikai irodalom posztmodern és interkulturális törekvései. Az antológia új szellemisége, még ha nem is vált azonnal tantermi normává, már magában hordozta a kánon pluralizálódásának az ígéretét. A doktori képzés során elsajátított elméleti háttér – feminizmus, posztkolonializmus, új historicizmus – lehetővé tette, hogy a számomra addig ismeretlen szerzők műveit nem csupán friss olvasmányoknak, hanem új értelmezési kihívásnak is tekintsem. Ezek az évek nemcsak szakmai fordulópontot jelentettek, hanem az egyetemi oktatásra való felkészítés alapját teremtették meg: azt a felismerést, hogy az amerikai irodalom tanítása nem a kánon átörökítéséről, hanem újragondolásáról is szól.

⁸ VIRÁGOS 1975; BOLLOBÁS 1986; ABÁDI 1982.

⁹ BAYM et al. 1989.

MULTIKULTURALIZMUS ÉS KÁNONREVÍZIÓ

A multikulturalizmus gondolata az 1970-es években jelent meg egyre hangsúlyosabban az Egyesült Államok társadalmi és kulturális közbeszédében. A polgárjogi mozgalmak, a feminizmus és a posztkolonializmus elméleti apparátusa új értelmezési szempontokat kínált az amerikai irodalom és kultúra megközelítéséhez. Az addig tartósan beágyazottnak hitt nemzeti narratíva, amelyre az irodalmi kánon épült, hirtelen viták középpontjába került. Az irodalomról feltett alapvető kérdések is bizonytalanná váltak. Mi az irodalom szerepe a társadalomban? Milyen szempontok szerint kell értékelnünk? Barbara Herrnstein Smith arra figyelmeztet, hogy minden érték „radikálisan esetleges”: nem a tárgyak objektív sajátossága, hanem több, folyamatosan változó és egymással kölcsönhatásban levő tényező együttes hatásának a következménye. Amit örök érvényű irodalomnak tekintünk, az sohasem időtlen, hanem meghatározott történeti, kulturális és intézményi összefüggésekben jön létre: antológiákban, olvasmánylistákon szerepel; elemzik, idézik, hivatkoznak rá.¹⁰ A kánonképzés tehát elválaszthatatlan a társadalmi és intézményi hatalom újratermelésétől. A kánonbővítés igényének megfogalmazása pedig kihívást jelent a hagyományos irodalomtörténeti narratíva belső logikájának, amely egyetlen, zárt értékrend alapján rendezte el a múlt irodalmát, és rangsorolta a kortárs műveket.

A változás igénye nemcsak olyan, mindaddig kevésbé látható szerzők láthatóságára vonatkozott, mint például Audre Lorde, David Henry Hwang, Helena Maria Viramontes, Joy Harjo, Bharati Mukherjee, hanem felfedte a tantervi és intézményi struktúrák átalakításának szükségességét is. Emiatt az 1980-as évek végén kiéleződött az úgynevezett kánonháború: a vita, amely nemcsak arról szólt, hogy mi számít jelentős irodalomnak, hanem arról is, hogy ki dönthet erről. A tradicionális értékrendet képviselő Harold Bloom a „Nyugat” kánonjának időtlen érvényességét védelmezte, míg mások – Toni Morrison, Henry Louis Gates Jr. – a kulturális pluralizmus és a reprezentáció bővítése mellett érveltek.¹¹ A vita nem állt meg elméleti szinten: olyan gyakorlati kérdésekre is hatott, mint antológiák összeállítása és egyetemi

¹⁰ HERRNSTEIN-SMITH 1988.

¹¹ BLOOM 1994; MORRISON 1993; GATES 1992; LAUTER et al. 1998.

irodalmi kurzusok megtervezése. A *Heath Anthology of American Literature*¹² tudatosan vállalta a kirekesztett hangok bevonását, míg a konzervatívabb *Harper Anthology* harmadik kiadása (1993–1994) csak mérsékelt nyitást tükrözött. A kánon bővülése tehát nem hirtelen fordulat, hanem fokozatos és vitákkal kísért folyamat volt, amely az irodalomkritika, az oktatás és a közélet területeit egyaránt érintette. Mindez jól nyomon követhető Herman Melville *Moby-Dick* (1851) című regénye értelmezési kereteinek változásaiban. Az 1920-as évek Melville-renaisszájának idején, majd F. O. Matthiessen már említett nagymonográfiájában a regény, esztétikai összetettsége és filozófiai mélysége mellett, az amerikai demokrácia iránti elkötelezettsége révén vált a nemzeti kánon részévé.¹³ Az 1960-as és 1970-es években egyetértés alakult ki a formalista és strukturalista, illetve a humanista olvasatok közt arról, hogy a *Moby-Dick* elbeszéléstechnikája és kulcsszereplőinek filozófiai perspektívája révén az emberi lét alapvető dilemmáit járja körül. Az 1980-as és 1990-es években azonban új értelmezések kérdőjelezték meg ezt a megközelítést: William Spanos a regényt az amerikai imperializmus és totalitás kritikájaként értelmezte,¹⁴ míg Samuel Otter a test és a faji másság kérdéseit állította a középpontba.¹⁵

Az új szemlélet nemcsak a korábbi korszakok műveire terjedt ki, hanem túlmutatott az angol nyelvűség korábbi követelményén és új műfajokat emelt be az irodalmi kánonba. A tananyagokban megjelentek szövegek az őshonos nemzetek szóbeli hagyományaiból, eredetileg spanyol nyelven írott szépirodalmi, történeti vagy értekező művek, és megerősödött a 18. és 19. századi afrikai-amerikai szerzők jelenléte. Az amerikai irodalom sokféleségét tükröző tananyagok új részdiszciplínák, például az afrikai-amerikai és etnikai tanulmányok létrejöttét is elősegítették. Az 1990-es évekkel kezdődően a *New American Studies* (új amerikanisztika) néven ismertté vált kritikai irányzat tovább tágította a diszciplína kereteit. A Donald Pease, Amy Kaplan és Shelley Fisher Fishkin nevéhez köthető szemléletváltás célja nem csupán a kirekesztett vagy nem eléggé ismert szerzők kanonizálása

¹² LAUTER et al. 1998.

¹³ MATTHIESSEN 1941: ix.

¹⁴ SPANOS 1995.

¹⁵ OTTER 1999.

volt, hanem „Amerika” fogalmának történeti, geopolitikai és ideológiai beágyazottságát is vizsgálta.¹⁶ Az új amerikanisztika szakított az Egyesült Államok egységének és kiválóságának narratívájával. Ehelyett feltérképezte, hogyan fonódik össze az amerikai kultúra története a gyarmatosítással, a globalizációval vagy a hatalom diskurzusainak működésével. Ez a fordulat lehetővé tette, hogy az amerikai irodalmat ne egy nemzeti, hanem egy transznacionális és posztkoloniális keretben olvassuk, összhangban az irodalomtanítás új igényeivel és irányjaival.

Mindezek után felmerül a kérdés: milyen jelentősége volt a kánonháborúknak az olyan országok számára, amelyek, mint Magyarország, kívül estek az amerikai intézményrendszereken, ahol az amerikanisztikai kutatás szilárd, bár hagyományosabb alapokon állt, és az amerikai irodalom oktatását fontosnak tartották? Az 1990-es évek közepén, amikor magam is bekapcsolódtam az amerikai irodalom egyetemi oktatásába, az útkeresés jelei már láthatók voltak a hazai diskurzusokban. A rendszerváltás után bekövetkezett szellemi és szakmai nyitás nyomán fokozatosan elérhetőek lettek a Norton- és Harper-antológiák újabb kiadásai, valamint a teljesen új Heath-antológia. A friss elméleti és irodalomtörténeti szakirodalom és a szakfolyóiratok jelentős szelete hozzáférhetővé vált az egyetemek könyvtáraiban, illetve a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában. Bár a digitális adatbázisok elérhetősége még egyenetlen volt, ezek is hozzájárultak ahhoz, hogy a tananyagkészítésben és a kurzustervezésben egyre nagyobb mozgásteret kapjunk nemcsak a tartalom, hanem a szemlélet tekintetében is.

Amikor először állítottam össze – még a régi, ötéves képzésben – a 19. századi, majd a 20. századi amerikai irodalom évfolyam-előadások tematikáját, azokból a forrásokból dolgoztam, amelyek akkor rendelkezésemre álltak: a kézikönyvként használt *The Harper American Literature* harmadik, bővített kiadásából (1994), a *Columbia Literary History of the United States* (1988) című tanulmánygyűjteményből, valamint a már említett, Országh László és Virágos Zsolt által jegyzett, *Amerikai irodalom történetéből* (1997).¹⁷ Ezek a források fontos támpontokat adtak, ám a 2000-es évek elején már világossá vált számomra, hogy eljött az ideje egy új szemléletű, a kánonbővítés

¹⁶ KAPLAN–PEASE 1993; PEASE 2009; FISHKIN 2005: 17–57.

¹⁷ MCQUADE et al. 1994; ELLIOTT et al. 1988; ORSZÁGH–VIRÁGOS 1997.

szempontjait beépítő megközelítésnek. Ebben nyújtott segítséget Bollobás Enikő kézikönyve, *Az amerikai irodalom története* (2005), amely szakmailag és pedagógiailag egyaránt korszerű irodalomtörténeti narratívát kínál. Bevezető tanulmányában Bollobás többek között azt vizsgálja, milyen társadalmi és ideológiai tényezők vezettek a kánon megnyílásához: hogyan kerültek előtérbe a társadalmi nemi, faji, etnikai és osztályszempontok mentén marginalizált csoportokhoz tartozó szerzők, és miként változott meg az irodalmi érték fogalmának kritikai értelmezése. Kiemeli, hogy a lineáris, kronologikus irodalomtörténeti narratíva helyét fokozatosan a „sokféleség”, egy pluralizált, párhuzamos történetekre épülő narratíva vette át.¹⁸ Számomra ez a kötet nemcsak megerősítette azokat a tematikai és szerkezeti kísérletezéseket, amelyekkel már próbálkoztam saját kurzusaimon, hanem lehetővé tette azok tudatosabb megfogalmazását is. Az új kánon strukturális, történeti és ideológiai feltérképezése szilárd alapot adott az amerikai irodalom tantárgy újszerű és szakmailag megalapozott újragondolásához. E szemléletváltás először az amerikai irodalom történeti áttekintését nyújtó előadásaim struktúrájában és tartalmában jelentkezett.

A bolognai felsőoktatási reformfolyamat keretében a felsőoktatás Magyarországon is három, egymásra épülő szinten – alap-, mester- és doktori képzésben – zajlik. Ez alapvető változtatásokat tett szükségessé a tantervekben. Az amerikai irodalom oktatásában ez a strukturális váltás azt tette lehetővé, hogy az alapszak egyetlen, 90 perces irodalomtörténet előadása széles spektrumú áttekintést nyújtson az Egyesült Államok irodalmának és kultúrájának főbb korszakairól, és legjelentősebb szerzőiről; a mesterszak mélyebb összefüggéseket tárjon fel az irodalom történeti, társadalmi és politikai kontextusairól, illetve műfajok dinamikájáról; a doktori képzést végzők pedig az irodalomtörténet metanarratíváival ismerkedjenek. Az alapszaki előadás azért is különös jelentőségű, mert ez teremti meg azokat az értelmezési alapokat, amelyekre a későbbi, mélyebb irodalomtörténeti vizsgálódás, valamint az Egyesült Államok társadalmi és kulturális fejlődésének megértése épülhet.

¹⁸ BOLLOBÁS 2005: 14–15.

Az *Amerikai irodalom és kultúra* előadás újragondolása során arra törekedtem, hogy az amerikai irodalomról alkotott hagyományos képet felváltsa egy sokszólamúbb megközelítés. Megtartottam a történeti korszakolást, de minden egyes korszakon belül igyekeztem olyan szerzőket és szövegeket bevonni, amelyek új értelmezési lehetőségeket nyitnak meg. A gyarmati korszak kapcsán például nemcsak John Smith kapitány és propagandacéllal írott történeti narratívája és John Winthrop mítoszteremtő prédikációja kerülnek szóba, hanem Mary Rowlandson fogságnarratívája, Phillis Wheatley versei és Olaudah Equiano önéletrajzi írása is. A 19. század irodalmát Frederick Douglass, Harriet Jacobs, Harriet Beecher Stowe műveivel bővíttem, a század második felének szerzői közt pedig Walt Whitman és Emily Dickinson költészete mellett helyet kapnak Kate Chopin elbeszélései, amelyek a rabszolgaság utóéletét tematizálják. A 20. század végének posztmodern és posztkoloniális irányzatainak ismertetésekor Toni Morrison, Sandra Cisneros, Louise Erdrich és Maxine Hong Kingston művei hangsúlyosan vannak jelen. Az irodalomtörténeti előadás rugalmasan alakuló tananyagával azt kívánom érzékeltetni, hogy az amerikai irodalom többféle hagyományt egyesít, és képe folyamatosan változik.

A sokféleség előtérbe helyezése az alapszakos szemináriumokban is változást hozott. Különösen emlékezetes volt az az alkalom, amikor három látszólag eltérő, de tematikusan összefüggő szöveget olvastunk együtt: Mary Rowlandson fogságnarratíváját (1642), Cotton Mather *Magnalia Christi Americana* című egyháztörténeti művének Hannah Dustan történetét tartalmazó szemelvényét, Nathaniel Hawthorne *The Duston Family* című elbeszélését és William Apess *Eulogy on King Philip (Fülöp király dicsérete, 1836)* című beszédét. Mindegyik szöveg a 17. századi gyarmatosítók és az őslakosok közti háborúk egy-egy epizódjához kapcsolódik. Rowlandson az indiánokat démonizáló puritán önértelmezés részeként írta meg saját fogságélményét. Cotton Mather hősként emlékezik meg egy indián fogságba esett puritán asszonyról, aki, egy kedvező alkalmat kihasználva, álmukban kivégez és megskalpol egy teljes családot – a gyermekeket is –, majd felveszi a skalpokért járó, egyenként ötven font jutalmat. Hawthorne elbeszélése már a Duston-mítosz emlékezetét és morális következményeit tematizálja. Apess szövege pedig éles vádat fogalmaz meg a gyarmati kegyetlenséggel

szemben. Alternatív nemzeti emlékezetet kínál, amely a hősiességet nem a gyarmatosítók, hanem az őslakos ellenállás felől határozza meg. A négy szöveg párbeszéde lehetővé teszi a diákok számára, hogy felismerjék a történetmesélés hatalmi aspektusait, és megértsék, hogyan írható újra, különböző nézőpontokból, az amerikai múlt. Az ilyen órai élmények mutatják meg igazán, hogy mit jelent a kánonbővítés mint pedagógiai gyakorlat: nem csupán új nevek beemelését, hanem új értelmezési terek megnyitását is.

Az amerikai irodalom tanítása az utóbbi évtizedben egyre sokszínűbbé vált nemcsak tematikusan, hanem szemléletmódjában is. Kollégáimmal, akik amerikai irodalmat, kultúrát, történelmet oktatnak országukban – a diszciplináris határok már rég nem átjárhatatlanok –, évente legalább egyszer találkozom. Konferencia-előadásainkból, beszélgetéseinkből újra meg újra kitűnik, hogy milyen értékeket, reprezentációs szempontokat tartunk fontosnak az amerikai irodalom komplex világának a bemutatásában. A kánon pluralizálódása, vagyis annak a felismerése, hogy nem beszélhetünk egyetlen egységes nemzeti narratíváról, elkerülhetetlenné tette, hogy az amerikai irodalom tanítása is túllépjen a nemzeti kereteken. A hangsúly mindinkább a transznacionális és hemiszférikus megközelítések felé tolódt el, amelyek lehetővé teszik, hogy az Egyesült Államok irodalmát ne elszigetelten, hanem más amerikai népek és kultúrák viszonylatában vizsgáljuk.

A transznacionalitás irányába tett elmozdulást történetileg is megalapozza az a felismerés, hogy az amerikai irodalom nemzeti kereteken belüli értelmezése nem tükrözi az amerikai tapasztalat sokszólamúságát. Herbert Eugene Bolton történész már 1932-ben megkérdőjelezte az „epic of Greater America” gondolatát, a nacionalista történelemszemlélet egyik sarkkövét. Az amerikai történelem és kultúra, állította, csak akkor válik igazán érthetővé, ha az egész nyugati félteke tágabb összefüggésrendszerében vizsgáljuk.¹⁹ Az anglo-amerikai kiválóságtudattal szembe fordulva Bolton a spanyol gyarmati örökség, a határtérségek és a kontinensen átívelő kapcsolatok jelentőségét hangsúlyozta. Amint Antonio Barrenechea rámutat, ez a látásmód nem csupán történeti, hanem irodalmi és kulturális szempontból is új értelmezési horizontot nyitott, és előrevetítette a későbbi

¹⁹ HURTADO 2012: 183.

határterületi (*borderlands*) chicano/a és dekolonialista megközelítések létjogosultságát.²⁰ A „nagyobb” amerikai narratíva történeti háttére ugyan nem mentes az ellentmondásoktól – a „jó szomszédság” retorikája könnyen válhat a hegemonia eszközévé –, ám az irodalomtudomány számára termékeny kiindulóponttá vált.²¹ Tanári gyakorlatomban ezt a szemléletet támasztja alá Américo Paredes és Gloria Anzaldúa *borderlands* koncepciója,²² Leslie Marmon Silko Amerika-közi, sőt, transznacionális térben játszódó regényei, az *Almanac of the Dead* és a *Gardens in the Dunes*.²³ A nemzeti narratívák pluralizálódása tehát szükségszerűen vezetett el az amerikanisztika újrapozicionálásához. A legutóbbi években azonban ennél is újabb kihívásokkal kellett szembenéznünk: az amerikai irodalom tanítása egyre inkább az ökológiai válság, a globális igazságtalanságok és a poszthumán gondolkodás összefüggéseiben keresi új irányait.

ÚJ KIHÍVÁSOK ÉS TÁGULÓ HORIZONTOK

Az utóbbi másfél évtizedben az amerikai irodalom-tanítás ismét átalakuláson ment keresztül: a reprezentációs és identitáspolitikai kánonbővítés mellett egyre nagyobb figyelmet kapnak a műfajok közti határátlépések és a környezeti, planetáris szempontok. A klasszikus műfaji hierarchiák, amelyek a „magas” irodalmi formákat részesítették figyelemben, fokozatosan háttérbe szorultak. A tudományos-fantasztikus irodalom például sokáig marginalizált volt, ám az utóbbi időszakban a „spekulatív fikció” tágabb kategóriáján belül új értelmezést nyert. Ez a gyűjtőfogalom magában foglalja az olyan irányzatokat, mint az afrofuturizmus, a klímafikció, az utópia és disztópia, az alternatív történelem vagy a poszthumán narratíva. Más szóval: azokat az irodalmi formákat, amelyek radikálisan új társadalmi, ökológiai és ontológiai viszonyokat képzelnek el. Octavia Butler afrikai-amerikai író, aki életében rendre elnyerte a tudományos-fantasztikus irodalom olyan díjait,

²⁰ BARRENECHEA 2009: 231–243, 233–234.

²¹ BARRENECHEA 2009: 236.

²² PAREDES 1958; ANZALDÚA 1987.

²³ SILKO 1991; SILKO 1999.

mint a Nebula, a Locus és a Hugo, ma már része az irodalmi kánonnak és az egyetemi tananyagoknak. Regényei, például a *Kindred (Rokonság)*, az *Imago (Hibridek)* vagy *Parable of the Sower (A magvető példázata)* nem csak a jövő társadalmait modellezzik.²⁴ A faji igazságtalanság, a történelmi trauma és a biopolitikai kontroll kérdéseit középpontba állítják, és ezzel a spekulatív fikció etikai és episztemológiai dimenzióit egyaránt láthatóvá teszik.

Más szerzők esetében a műfaji sokféleség és átjárhatóság vált a kanonizációs elmozdulás alapjává. Linda Hogan, aki egyaránt ír verseket, regényeket és esszéket, munkáiban a törzsi hagyományok, a környezeti felelősség és a női tapasztalatok metszéspontjait mutatja meg. Írásai, például *Power* című regénye, valamint esszékötete, *The Radiant Lives of Animals* nem választhatók el a természethez és a földhöz való kapcsolódás spirituális dimenzióitól.²⁵ Sajátos szövegtájképei különösen termékeny terepet kínálnak a környezeti humán tudományok számára. Richard Powers regényei szintén új műfaji szintézisek: a tudományos gondolkodás – biológia, ökológia, neurológia – nem pusztán a cselekmény háttéréként szolgál, hanem a történetiszöveg szervező elveként működik. Az *Overstory (Égig érő történet)* vagy a *Bewilderment (Rémület)* a planetáris tudatosság regényeiként olvashatók.²⁶ Daniel Mason írásművészetében pedig az érzéki, történelmi és földrajzi tapasztalatok szövedéke jelenik meg. Legújabb regénye, a *North Woods (Északi erdőség)* különleges elbeszélésformával kísérletezik: egyetlen massachusettsi erdei ház évszázadokon átívelő történetén keresztül vizsgálja az ember és a természet kapcsolatát.²⁷ A mozaikszerű, időben ide-oda mozgó narratív szerkezet, a különböző nézőpontok és dokumentumtípusok változtatása, az ember nélküli jelenetek – állatok, növények, mikroszkopikus életformák perspektívájából közvetítve – a planetáris és poszthumán narratívák egyik izgalmas példáját hozzák létre. Ezek a szerzők és művek nemcsak új nézőpontokat emelnek be az amerikai irodalom tanításába, hanem azt is

²⁴ BUTLER 1979; BUTLER 2020b; BUTLER 1989; BUTLER 2020a; BUTLER 1993; BUTLER 2021.

²⁵ HOGAN 1998; HOGAN 2020.

²⁶ POWERS 2018; POWERS 2020; POWERS 2022; POWERS 2023.

²⁷ MASON 2023.

megmutatják, hogy a 21. században milyen új szempontok szerint érdemes újragondolnunk a kanonikus irodalom fogalmát.

Az amerikai irodalom oktatásában egyre nagyobb hangsúlyt kap a környezeti és planetáris szempontok integrálása. Diákjaink figyelemmel kísérik világunk gyors változásait és a korábban stabilnak hitt társadalmi, politikai és környezeti egyensúly felbomlását. Egyetemi tanulmányaik alkalmat, fogalmi eszköztárt és – az olvasás élményén keresztül – érzelmi megalapozást adhatnak arra, hogy mélyebben, aktívabban foglalkozzanak a klímaválság, illetve a társadalmi és környezeti igazságosság kérdéseivel. Az irodalomoktatásban az ökokritikai fordulat nem pusztán kiegészítése, hanem elengedhetetlen korrekciója az emberközpontú tanterveknek. Lawrence Buell, az ökokritikai szemlélet alkalmazásának egyik úttörője, arra figyelmeztet, hogy a környezet válsága egyben a képzelőerő válsága is, amelyen csak úgy segíthetünk, ha új, jobb módot találunk a természet, illetve az ember természethez való viszonyának a megértéséhez.²⁸ Egy ökokritikai szemléletű tanterv arra készítheti diákjainkat, hogy a nem emberi környezetet ne háttérként, hanem az emberi történelemmel együtt alakuló, és egymást kölcsönösen meghatározó szereplőkként lássák. Egy ökokritikai szempontból megközelíthető irodalmi mű arra ösztönöz, hogy elismerjük: nem csak az emberi érdek lehet jogos, felelősséggel tartozunk a környezet iránt is.

Egy irodalmi szöveg Buell szerint akkor tekinthető ökokritikai szempontból relevánsnak, ha megfelel négy alapvető kritériumnak. Az irodalomtörténész ezekkel a szempontokkal kívánt megalapozni egy reflektív és etikus ökológiai irodalomértelmezést, amelyet az új évezred irodalomoktatásának is érdemes figyelembe vennie. Először is, a nem emberi környezetet nem csupán háttérként vagy díszletként, hanem olyan aktív szereplőként jeleníti meg, amely hozzájárul az emberi történet alakulásához. Másodsor, a szöveg nem kizárólag az emberi érdeket tekinti legitimnek: más élőlények, ökoszisztémák vagy anyagi folyamatok nézőpontja is érvényre juthat. Harmadszor, a mű etikai érzékenységet közvetít az ember és a környezet viszonylatában, vagyis az emberi felelősséget hangsúlyosan jeleníti meg. Végül, az ilyen irodalmi mű nem statikus háttérnek vagy eszményített

²⁸ BUELL 1995: 2.

őállapotnak tekinti a természetet, hanem dinamikus és változó entitásként, folyamatként ábrázolja.²⁹

Lawrence Buell ökokritikai kritériumai különösen jól alkalmazhatók Herman Melville ikonikus regényére. A *Moby-Dick*, amely a kánonbővítés minden egyes szakaszában, minden értelmezési keretben új arcát mutatja, oktatói gyakorlatomban is visszatérő téma, kitartó kedvenc, amely nem veszít vonzerejéből. Ahab kapitány rögeszméjének a története, Ishmael tolmácsolásában, új értelmet nyer, amikor a világóceán és a bálna aktív, cselekvő jelenlétét helyezzük olvasatunk középpontjába. Az óceán már nem csupán színhely és háttér, hanem élő, formáló erő; a bálna nem csupán megfejthetetlen talány vagy szimbólum, hanem több mint emberi jelenlét, amelynek megértése szüntelen kihívás, amelyet uralni lehetetlen, és amelynek jelenléte ontológiai és morális kérdéseket vet fel. Az emberi történelem folyamatai és mozgatórugói – a bálnavadászat, a kapitalizmus minden lehetséges erőforrást bekebelező mohósága, a tudomány önhitt magabiztossága, a protestáns munkaetika – beleíródnak a természet történetébe. A narrátor – Ishmael – és a szereplők – Ahab, Starbuck, a hajóács, a meg nem nevezett tengerészek – önreflexiói, az etikai dilemmák és a természet folyamatos változása együtt teszik a regényt környezeti irányultságú irodalmi művé.

A jelentős művek különös vonzástérrel rendelkeznek, és megvilágítják egymást egy-egy kurzus tematikájában. Hart Crane *At Melville's Tomb (Melville sírjánál)* című modernista verse hasonló mélységben gondolkodik el az ember és az óceán viszonyán. A vershelyzetben a *Moby-Dick* első fejezetének mólójelenetét ismerjük fel, amelyben „[m]int néma örök posztjukon, szerte a városban ezer meg ezer halandó ember áll óceáni révületbe merülve”.³⁰ A költő e révület tárgyát, a halál misztériumát ragadja meg a partra vetett, „üzenő” csontokban, „fúltak” kocajátékában. Az emberi léptékkal nem mérhető és emberi fogalmakkal leírhatatlan óceán magában hordozza mindazt, ami a halál tényében megfogható – csontokat és kagylóhéjakat – és megfoghatatlan. A titkot magát nem ismerhetjük meg. Hajótöröttek és tengeri lények maradványai valamilyen üzenet darabjai – Tandori Dezső

²⁹ BUELL 1995: 7–8.

³⁰ MELVILLE 1969: 25.

szép fordításában: „A halál-bőségpohár visszaadta / Dúlt fejezet, ón színű rejtjelek, / Baljós seb körül” –, ám kérdéseinkre csupán „Csend-válaszokat” adnak.³¹ Crane verse jól szemlélteti az ökológiailag releváns szöveg egyik legfontosabb ismervét: a természet nemcsak az emberi tapasztalat színtere, hanem autonóm, kozmikus jelenlét, amely az emberi jelentéskötést visszautasítja vagy elnyeli. A természetet pedig, amelynek az ember is része, egy szüntelenül változó folyamatrendszerként írja le. Melville regénye és Crane verse, bár más műfajban és hangnemben szólalnak meg, együtt alapozzák meg az ökológiai érzékenységre hangoló kánonközpontú irodalomtanítás lehetőségét.

Korunk amerikai kánonja nemcsak földrajzi és ökológiai távlatokat nyitott meg, hanem egy újfajta történelmi érzékenységgel és emlékezetpolitikai szemlélettel gyarapodott. Az irodalom mindig is teret adott az emlékezet és felejtés ellentmondásainak, megjelenítette a kollektív múlt feldolgozásának nehézségeit, fokozatosan tágította a traumák elbeszélhetőségének határait. E történelmi érzékenység és emlékezetpolitikai gondolkodás egyik legjelentősebb terepe az afrikai-amerikai irodalom, ahol a trauma, a kollektív múlt feldolgozása és az ellenállás gesztusai összefonódnak. A kánon e vonulata olyan szövegeken keresztül vált taníthatóvá és átélhetővé, amelyek generációkon átívelő párbeszédet folytatnak egymással, mint például W. E. B. Du Bois, Richard Wright és Ta-Nehisi Coates írásai.

Az afroamerikai irodalomban az identitás, az önreflexió és a társadalmi láthatóság kérdése szorosan összefonódik a történelmi trauma és az emlékezet politikájával. W. E. B. Du Bois *The Souls of Black Folk* (*A fekete népek lelke*) című, 1903-ban megjelent művében így fogalmaz: „Köztem és a másik világ között ott lebeg egy örökké ki nem mondott kérdés: [...] Milyen érzés problémának lenni?”³² Ez a mondat nem csupán egy korszak tapasztalatát rögzíti. A három fogalmi metafora, amelyet Du Bois vezetett be az amerikai „feketék” élettapasztalatának meghatározására – a két világot elválasztó „bőrszínhatár”, a feketék „kettős tudata” és a „fátyol” – visszhangzó gondolati motívumként van jelen a 20. és 21. század afrikai-amerikai kultúrájában és irodalmában. Richard Wright *Between the World and Me* (*A világ és én közém*)

³¹ CRANE 1989: 15.

³² DU BOIS 2015: 3–4.

című, 1935-ben született verse megrázó módon jeleníti meg a kollektív trauma és a felejtés mechanizmusát: a megszólaló szubjektum egy lincselés helyszínén járva néz szembe egy megnevezhetetlen jelenet „füstös részleteivel”. A természet, az erdei tisztás nem felejt, őrzi az áldozat szenvedésének és a lincselő tömeg perverz élvezetének nyomait. A beszélő hangján most már az áldozat beszél, és mi, olvasók átéljük haláltusáját: „Nyöszörögve-könyörögve kapaszkodtam gyermekként a halál izzó partjaiba.”³³ Nyolcvan évvel később Ta-Nehisi Coates ugyanezzel a címmel írt önéletrajzi esszéregényt, amelyet serdülő fiának ajánlott. Akárcsak elődei, ő is a megszólalás lehetőségeit próbálgatja egy faji igazságtalansággal, feldolgozhatatlan traumákkal áthatott környezetben. De mindenekelőtt a megfelelő kérdést keresi, írja, „amely által megérthetem, mi hozta létre azt a szakadékot, amely a világ és én köztem tátong.”³⁴ Du Bois, Wright és Coates így történelmi és poétikai párbeszédet folytatnak egymással, amely a „faji másikat” a többségi nemzettől elválasztó törésvonal képével teszi érthetővé az emlékezés és ellenállás irodalmi nyelvét.

Amint láthattuk, az elmúlt évtizedekben nemcsak a kánon tartalma, hanem annak strukturális és oktatásmódszertani kérdései is megváltoztak. E változások nyomán lehetőség nyílt arra, hogy az irodalomtanítás ne csupán tudásanyagot közvetítsen, hanem a társadalmi igazságtalanságokra érzékeny, sokféleségre nyitott, reflektív kritikai és etikai gyakorlattá is váljék. Az amerikai irodalom tanulmányozása olyan új nézőpontokat nyit meg diákjaink számára, amelyek által világunk összetettebb, dilemmákkal és konfliktusokkal terhelt, ám ugyanakkor reménytelibb arcát ismerhetik meg. Az ökokritikai, planetáris vagy emlékezetpolitikai olvasatok révén az irodalom nem csak tükörként működik. Olyan kérdéseket is feltesz, amelyeket korábban talán ki sem mondtak, pedig kimondásuk lehetővé teszi a megértést, az együttérzést, és megnyitja a cselekvés lehetőségét. Az irodalmi szövegek halkabb hangon szólnak, mint a közéleti viták vagy a tudományos értekezések. Azonban rezonanciájuk, érzelmi mélységük és etikai nyitottságuk teszi őket nélkülözhetetlenné ahhoz, hogy egy élhetőbb világot képzelhessünk el.

³³ WRIGHT [é. n.].

³⁴ COATES 2015.

ZÁRÓ MEGJEGYZÉSEK

Mi lenne, ha George Washington, az Egyesült Államok első elnöke, egyetlen napra visszatérne, hogy körülnézzon a történelem első modern köztársaságában? A kérdés nem is olyan különös. *Some Words with a Mummy* (*Pár szó egy múmiával*) című, 1845-ben közzétett elbeszélésében Edgar Allan Poe már feltett egy hasonlót. A „Volta-oszlop” segítségével életre delejezett ötezer éves „Allamistako” (Babits Mihály szellemes fordításában: „Tevedakoru”) történeti analógiával oktatgatja 19. századi beszélgetőtársait: „Tizenhárom egyiptomi tartomány együttesen elhatározta, hogy fölszabadítja magát, és egyszerű példát ad az emberiségnek.”³⁵ A történet kimenetele sajnos kedvezőtlen, és a múmia modern hallgatóságának nem ígér semmi biztatót. Washington szellemének irodalmi kísértései is őszinte önvizsgálatra készítetik az elbizakodott utókort. Egyszer groteszk alakban látjuk viszont, mint F. Scott Fitzgerald *The Diamond as Big as the Ritz* (*Egy akkora gyémánt, mint a Ritz*) című novellájában (1922), ahol a Washington család Montana hegyvidékén elrejtőzve őrzi és élvezi kiváltságait és vagyonát, miközben lelkifurdalás nélkül elveszi mások szabadságát és életét.³⁶ Máskor ironikus játékként tér vissza, mint Edward Albee *Who's Afraid of Virginia Woolf?* (*Nem féllünk a farkastól*) című drámájában (1962), amelyben George és Martha vitái a nemzeti mítoszokat bontják darabokra mielőtt belátják, hogy a jövő, amely felé makacsul mutogatnak, nem létezik.³⁷

És ha Washington ma körülnézne a világunkban? Nem is a válasz a fontos, hanem az, hogy ilyen kérdéseket feltehetünk. Az irodalom nem csupán visszatükrözi a valóságot, hanem átírja a gondolkodásunkat. Hatalma nem látványos. Ám abban a térben, ahol múlt és jelen, valóság és fikció összeérnek, láthatóvá válik nehezen mérhető és leírható ereje. Amit az elmúlt évtizedekben az amerikai irodalom tanulása és tanítása során megértettem, éppen ez: az irodalom képes láthatóvá tenni a rejtett összefüggéseket, megnyitni a jelentés új rétegeit, és felhívni a figyelmet azokra a hangokra, amelyeket különben nem hallanánk meg. Ez a képessége a mindenkori olvasó számára

³⁵ POE 1976: 69.

³⁶ FITZGERALD 1969: 76–120.

³⁷ ALBEE 1974.

nagyon is fontos, és mindenhol, minden korban úgy tűnik, hogy éppen ott és éppen akkor fontosabb, mint valaha.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ABÁDI NAGY Zoltán (1982): *Válság és komikum. A hatvanas évek amerikai regénye*. Budapest: Magvető.
- ALBEE, Edward (1974): *Nem félünk a farkastól*. Ford. Elbert János. Bukarest: Kriterion.
- ANZALDÚA, Gloria (1987) *Borderlands/La Frontera. The New Mestiza*. San Francisco: Aunt Lute Books.
- BARRENECHEA, Antonio (2009): Good Neighbor/Bad Neighbor. Boltonian Americanism and Hemispheric Studies. *Comparative Literature*, 61(3), 231–243. Online: <https://doi.org/10.1215/00104124-2009-013>
- BAYM, Nina et al. szerk. (1989): *The Norton Anthology of American Literature I–II*. New York: W. W. Norton.
- BLOOM, Harold (1994): *The Western Canon. The Books and Schools of the Ages*. New York: Harcourt Brace.
- BOLLOBÁS, Enikő (1986): *Tradition and Innovation in American Free Verse. Whitman to Duncan*. Budapest: Akadémiai.
- BOLLOBÁS Enikő (2005): *Az amerikai irodalom története*. Budapest: Osiris.
- BUELL, Lawrence (1995): *The Environmental Imagination. Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture*. Cambridge, MA: The Belknap Press.
- BUTLER, Octavia E. (1979): *Kindred*. Boston: Beacon Press.
- BUTLER, Octavia E. (1989): *Imago*. New York: Warner.
- BUTLER, Octavia E. (1993): *Parable of the Sower*. New York: Warner.
- BUTLER, Octavia E. (2020a) *Hibridek*. Ford. Huszár András. Budapest: Agave.
- BUTLER, Octavia E. (2020b): *Rokonság*. Ford. Kleinheincz Csilla. Budapest: Agave.
- BUTLER, Octavia E. (2021): *A magvető példázata*. Ford. Huszár András. Budapest: Agave.
- COATES, Ta-Nehisi (2015): *Between the World and Me*. London: The Text Publishing Company.
- CRANE, Hart (1989): Melville sírjánál. In CRANE, Hart: *Mindenek neve*. Ford. Tandori Dezső. Budapest: Európa, 15.
- DU BOIS, W. E. B. (2015): *The Souls of Black Folk*. New Haven: Yale University Press.
- ELLIOTT, Emory et al. (1988): *Columbia Literary History of the United States*. New York: Columbia University Press.

- FISHKIN, Shelley Fisher (2005): *Crossroads of Cultures: The Transnational Turn in American Studies*. Presidential Address to the American Studies Association. 12 November 2004. *American Quarterly*, 57(1), 17–57. Online: [10.1353/aq.2005.0004](https://doi.org/10.1353/aq.2005.0004)
- FITZGERALD, Francis Scott (1969): Egy akkora gyémánt, mint a Ritz. Ford. Abodi Béla. In FITZGERALD, Francis Scott: *Az ólomkristály*. Budapest: Európa, 76–120.
- GATES, Henry Louis Jr. szerk. (1992): *Loose Canons. Notes on the Culture Wars*. Oxford: Oxford University Press.
- GOTTESMAN, Ronald et al. szerk. (1979): *The Norton Anthology of American Literature I–II*. New York: W. W. Norton.
- GUNN, Giles – GREENBLATT, Stephen (1992): Introduction. In GUNN, Giles – GREENBLATT, Stephen (szerk.): *Redrawing the Boundaries. The Transformation of English and American Literary Studies*. New York: The Modern Language Association of America.
- HERRNSTEIN-SMITH, Barbara (1988): *Contingencies of Value. Alternative Perspectives for Critical Theory*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- HOGAN, Linda (1998): *Power*. New York: W. W. Norton.
- HOGAN, Linda (2020): *The Radiant Lives of Animals*. Boston: Beacon Press.
- HURTADO, Albert L. (2012) *Herbert Eugene Bolton. Historian of the American Borderlands*. Berkeley: University of California Press.
- KAPLAN, Amy – PEASE, Donald E. szerk. (1993): *Cultures of US Imperialism*. Durham: Duke University Press.
- KERNAN, Alvin B. (1982): *The Imaginary Library. An Essay on Literature and Society*. Princeton: Princeton University Press.
- LAUTER, Paul et al. (1998): *The Heath Anthology of American Literature I–II*. Lexington, Mass.: D. C. Heath.
- MASON, Daniel (2023): *The North Woods*. New York: Random House.
- MATTHIESSEN, F. O. (1941): *American Renaissance. Art and Expression in the Age of Emerson and Whitman*. New York: Oxford University Press.
- MCQUADE, Donald et al. (1994): *The Harper American Literature I–II*. New York: Harper Collins College Publishers.
- MELVILLE, Herman (1969): *Moby Dick, vagy a Fehér Bálna*. Ford. Szász Imre. Budapest: Magyar Helikon.
- MORRISON, Toni (1993): *Playing in the Dark. Whiteness and the Literary Imagination*. New York: Random House.
- OAKLEY, Francis (1982): Ignorant Armies and Nighttime Clashes: Changes in the Humanities Classroom, 1870–1995. In KERNAN, Alvin (szerk.): *What's Happened to the Humanities?* Princeton: Princeton University Press, 63–83.
- ORSZÁGH László (1967): *Az amerikai irodalom története*. Budapest: Gondolat.
- ORSZÁGH László – VIRÁGOS Zsolt (1997): *Az amerikai irodalom története*. Budapest: Eötvös József.

- OTTER, Samuel (1999): *Melville's Anatomies*. Berkeley: University of California Press.
- PAREDES, Américo (1958): *With His Pistol in His Hand. A Border Ballad and Its Hero*. Austin: University of Texas Press.
- PEASE, Donald E. (2009): *The New American Exceptionalism*. Minneapolis, MN: The University of Minnesota Press.
- POE, Edgar Allan (1976): Pár szó egy múmiával. Ford. Babits Mihály. In POE, Edgar Allan: *Az elveszett lélegzet. Fantasztikus történetek*. Bukarest: Kriterion, 52–70.
- POWERS, Richard (2018): *The Overstory*. New York: W. W. Norton.
- POWERS, Richard (2020): *Égig érő történet*. Ford. Barabás András. Budapest: Park.
- POWERS, Richard (2022): *Bewilderment*. New York: W. W. Norton.
- POWERS, Richard (2023): *Rémület*. Ford. Barabás András. Budapest: Park.
- SABIN, Margery (1982): Evolution and Revolution. Change in the Literary Humanities, 1968–1995. In KERNAN, Alvin (szerk.): *What's Happened to the Humanities?* Princeton, N.J.: Princeton University Press, 84–103.
- SARBU Aladár (1981): *Henry James és a lélektani regény*. Budapest: Akadémiai.
- SILKO, Leslie Marmon (1991): *Almanac of the Dead*. New York: Simon and Schuster.
- SILKO, Leslie Marmon (1999): *Gardens in the Dunes*. New York: Simon and Schuster.
- SPANOS, William (1995): *The Errant Art of Moby-Dick. The Canon, the Cold War, and the Struggle for American Studies*. Durham: Duke University Press.
- VIRÁGOS Zsolt (1975): *A négerség és az amerikai irodalom*. Budapest: Akadémiai.
- WRIGHT, Richard [é. n.]: *A világ és én közém*. Ford. Jánosházy György. Online: <https://bit.ly/4s2RLV5>